

Вплив ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів на змістові характеристики життєвих та професійних цілей

У статті розглядаються психологічні особливості впливу ціннісних орієнтацій на змістові характеристики життєвих і професійних цілей майбутніх вчителів в процесі навчання у вузі.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, професійні цінності, життєві цілі, професійні цілі, професійне самовизначення.

В статье рассматриваются психологические особенности влияния ценностных ориентаций на содержательные характеристики основных жизненных и профессиональных целей будущих учителей в процессе обучения в вузе.

Ключевые слова: ценностные ориентации, профессиональные ценности, жизненные цели, профессиональные цели, профессиональное самоопределение.

Актуальність дослідження. В суспільній та індивідуальній свідомості цінності виконують функцію життєвого орієнтира, моральної основи для вибору діяльності і субординації цілей [2]. Отже, аналізуючи ціннісні орієнтації, можна робити висновки про те, яке місце та позицію займає особистість у соціальній структурі суспільства, які соціальні ролі виконує чи хоче виконувати. Такий підхід до вивчення ціннісних орієнтацій призводить до необхідності розгляду їх в контексті більш складних утворень особистості, зокрема, в структурі самосвідомості, життєвих відношень особистості [11], її життєвого світу в цілому [3], особистісного розвитку [10].

Узагальнення результатів вивчення соціально-психологічних (В.В.Водзінська, А.Г.Здравомислов, О.І.Зотова, В.Н.Мясищев, В.О.Ядов та ін.) та психолого-педагогічних (В.Г.Алексеева, М.І.Алексеева, К.А.Абульханова-Славська, І.Д.Бех, Л.І.Божович, М.Й.Боришевський, Т.В.Бутківська, І.В.Дубровіна, В.Т.Лісовський, С.Д.Максименко, В.А.Семіченко, Р.П.Скульський, М.Х.Титма, Н.В.Чепелева та ін.) аспектів ціннісних орієнтацій щодо виховання у майбутніх вчителів пріоритетних цінностей, засвоєння та відбору ціннісних систем через педагогічну взаємодію у невідривному взаємозв'язку з проблемами професіоналізації особистості дозволяють розглядати їх як одне з основних новоутворень юнацького віку.

Дослідження проблеми цінностей, яке допомогло б розкрити механізми впливу на становлення молоді людини і допомоги їй адаптуватись в нових умовах суспільно-економічних відносин, набуває важливого значення ще й тому, що проблеми, пов'язані з людськими цінностями, посідають одне з найважливіших місць в тих науках, які займаються вивченням особистості і суспільства. Саме “цінності виступають інтегративною основою як для окремо взятого індивіда, так і для будь-якої малої або великої соціальної групи, культури, нації, накінець, для людства в цілому” [8, с. 15].

Метою статті є аналіз особливостей впливу ціннісних орієнтацій на змістові характеристики життєвих і професійних цілей майбутніх вчителів у процесі навчання у вузі.

Результати. Психологічний аспект ціннісних орієнтацій, як одного зі структурних компонентів спрямованості особистості, тісно пов'язаний з дослідженням її внутрішнього світу, суспільної поведінки, спрямованої на засвоєння і відтворення цінностей життя і культури.

Ціннісне ставлення до матеріальних чи ідеальних предметів – це переживання їх бажаності (чи небажаності) для людини. Саме в такій психологічній формі духовні цінності суспільства стають суб'єктивними надбаннями особистості. А їх спонукально-регулятивна функція можлива завдяки тому, що переживання бажаності трансформується в зацікавлено-дійове ставлення. Відтепер кожний фрагмент буття стає для людини не індиферентною даністю, а складовою їх життя, щодо якої вона має зайняти певну морально-ціннісну позицію і активно практично-перетворювально утверджувати її” [1, с. 10].

М.Й. Боришевський підкреслює, що “певна система цінностей втілюється, опредметнюється у тих чи інших конкретних феноменах, пов'язаних із відповідними формами життєдіяльності, в якій і здійснюється оволодіння цінностями, їх поступове перетворення із явища “зовнішнього” у явище “для себе”, тобто відбувається переведення цінностей суспільних у цінності суб'єктивно значущі для самого індивіда” [4, с. 22].

Вирішення питання про те, як суспільні цінності перетворюються в особисті є актуальним на сучасному етапі розвитку суспільних відносин. “Проблема “закріплення” загальнолюдських цінностей в індивідуальній свідомості належать до фундаментальних проблем людської екзистенції” [2, с. 45].

Отже, “ціннісні орієнтації є важливим компонентом структури особистості, в них ніби резюмується весь життєвий досвід, накопичений особистістю в її індивідуальному розвитку. Це той компонент

структури особистості, який являє собою певну вісь свідомості, навколо якої обертаються помисли і почуття людини і з точки зору якої вирішується багато життєвих питань” [6, с. 199]. Таке розуміння ціннісних орієнтацій дає змогу пояснити і емпірично вивчати спрямованість діяльності особистості в будь-який момент її життя. Ціннісні орієнтації в структурі особистості виступають як своєрідний центр координації, що визначає поведінку й ставлення до соціального середовища. Ціннісні орієнтації – один з важливих критеріїв моральної спрямованості й активності особистості.

А.Г. Здравомислов розглядає ціннісні орієнтації як “відносно стійке, соціально обумовлене, вибіркове відношення людини до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ і ідеалів, які розглядаються як предмети цілі або засоби для задоволення потреб життєдіяльності особистості” [3, с. 237].

Під ціннісними орієнтаціями найчастіше розуміють, як вважає Б.С.Круглов, “соціально-детерміновану і зафіксовану в психіці індивіда спрямованість особистості на цілі і засоби діяльності” [7, с. 81]. Вони відображають ставлення людини до соціальної дійсності і визначають мотивацію її поведінки. В основі функціонування ціннісних орієнтацій лежить ціннісний підхід. Це означає, що всі явища оточуючої дійсності, включаючи вчинки людей, – цінності, які відображаються в свідомості людини з точки зору їх можливості задовольнити її потреби і інтереси. Інтереси і потреби у кожній людини різні. Вони утворюють відповідно індивідуальні системи цінностей, які структуруються в певну ієрархію. За ступенем сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій можна судити про рівень особистісної зрілості. Зміст ціннісних орієнтацій дає можливість характеризувати змістовну сторону спрямованості особистості [7], а система ціннісних орієнтацій, визначаючи змістовний бік спрямованості особистості, виступає основою її ставлення до оточуючого середовища, людей, до себе, становить основу формування світогляду та мотивації.

При виявленні життєво-значущих цілей найбільш високі ранги, як показали відповіді студентів, займають такі цілі: досягти справжнього професіоналізму; успіхів; найвищого рівня професіоналізму; стати фахівцем; добитися найвищих результатів своєї праці; набути найвищого рівня знань, щоб передати іншим; добитися керівної посади; повного взаєморозуміння з вихованцями; найвищий професійний розвиток для покращення існування людства на землі; повага. Таким чином, як бачимо, в першу десятку увійшли професійні, статусні цілі та цілі самовдосконалення.

Усі названі студентами цілі можна згрупувати за змістом.

Одним із факторів, які впливають на зміст та характер цілей юнацтва в цілому і майбутніх вчителів особливо, оскільки це в основному діти з малозабезпечених сімей, є матеріальна нестабільність, а тому зустрічаються і такі відповіді (2,4%): “В професії мені б хотілося досягти багато грошей”. Тобто майбутню професію вони пов’язують зі своїм матеріальним забезпеченням, заробітком.

Альтруїстично-романтичний характер цілей проявився у відповідях типу: “В професії мені б хотілося досягти найбільшого професійного розвитку для покращення існування людства на землі”.

Закінчення незавершеного речення: “Хороший вчитель той ...” дало нам можливість також виявити та прорангувати професійно важливі цінності майбутніх вчителів.

У результаті контент-аналізу відповідей студентів ми отримали ієрархію професійних цінностей: вміння пояснити матеріал, зацікавити на уроці; розуміння дітей; взаєморозуміння; любов до дітей; повага до дітей; вміння дати справжні знання учням, вимогливість; врахування індивідуальних особливостей особистості учня; покликання та любов до професії; повага учнів; вміння залишити після себе добру згадку на все життя; терпеливість.

Як бачимо, в особистості вчителя-професіонала студенти першочерговими вважають дидактичні здібності. На нашу думку, такі установки є результатом спрямованості навчально-виховного процесу у ВНПЗ на формування учителя-предметника та недооцінки ролі психолого-педагогічної підготовки. Цей висновок підтверджується і тим, що серед професійних цінностей, які за частотою виборів студентів виявились незначущими, ми виділили: любов до дітей; покликання та любов до професії; повага учнів; відданість професії, бажання залишити після себе згадку на все життя; розуміння учнями вчителя; терпеливість.

Отже, як бачимо, переважна більшість студентів поставила на найвищі щаблі ієрархічної структури професійно-предметні цінності. Це свідчить про те, що у студентів недостатньо сформовані уявлення про пріоритетні ціннісні орієнтації педагогічної професії, що підтверджено і результатами завершення речення “В моїй роботі неможливо обійтися без ...”

Найбільш високі ранги, як показали відповіді студентів, отримали такі ціннісні орієнтації: знання; витримка, терпіння; розуміння; комунікативність, вміння спілкуватися; любов до дітей; доброта.

Таким чином, як бачимо, очолили ієрархію професійних цінностей, перш за все, ті, що стосуються знань, а вже потім стилю поведінки з учнями (витримка, розуміння, вміння спілкуватися) та ставлення до учнів з боку вчителя (любов до дітей, доброта).

Порівняльні результати дослідження життєвої та професійної мети представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика життєвої та професійної мети майбутніх вчителів

№ з/п	Група ЦО	Життєва мета	Частота вибору (%)	Ранг	Професійна мета	Частота вибору (%)	Ранг
1.	Професійні	любити свою роботу, бути спеціалістом; стати вчителем	16.5	3	стати вчителем; передавати досвід майбутньому поколінню; виховати справжніх людей; привити любов до предмета	40.8	1
2.	Самовдосконалення	зробити наукові відкриття; пізнати те, чого не знаю	13.2	5	вдосконалити свої знання; зробити відкриття	20.4	3
3.	Статусні	мати владу; щоб пишалися батьки; бути відомою; визнання	14.3	4	зробити кар'єру; досягти успіху і визнання	30	2
4.	Матеріальні	мати багато грошей; забезпечити своїх дітей; бути багатим	23.1	2	мати гарний зарібок; заробляти гроші; багатство	2.4	4
5.	Альтруїстичні	принесити людям радість; залишити після себе слід на землі	5.5	6	знайти ліки від невиліковних хвороб; бути корисним	1.2	5
6.	Моральні	бути людиною; бути справедливим	3.3	7	стати кращою людиною	1	6
7.	Духовні	досягти гармонії	3.3	7	-	-	-
8.	Особистісні	мати щасливу сім'ю; бути щасливим	27.5	1	-	-	-

При порівняльному аналізі ми помітили, що за професійною метою цінності, пов'язані з майбутньою спеціальністю, займають 1 місце, в той час як за життєвою метою досліджувані помістили їх на 3 місце, віддавши перевагу особистісним та матеріальним ціннісним орієнтаціям.

Статусні ціннісні орієнтації за професійною метою зайняли 2 місце, за життєвою – 4 місце.

Матеріальні цінності з 4 рангу (за професійною метою) перемістилися на друге місце (за життєвою метою).

За професійною метою не виявлено у респондентів в ієрархії духовних та особистісних цінностей.

Позитивним є те, що смисл роботи вчителя студенти пов'язують:

- з навчанням та вихованням дітей (80,0%), тобто професійними ціннісними орієнтаціями. Про це свідчать відповіді: “виховати дітей”, “дати необхідні знання”, “розширити кругозір інших”, “навчити дітей розуму”, “навчити дітей предмета”, “підвищити рівень знань дітей”, “допомогти пізнати світ”;
- альтруїстичними ціннісними орієнтаціями (13,75%): “навчити поважати батьків”, “любов до дітей”, “стати вірним другом для учнів”, “збільшити в країні кількість освічених людей”, “навчити розуміти життя”;
- ціннісними орієнтаціями самовдосконалення: “досягти найвищого рівня знань”, “постійно підвищувати свій рівень”;
- моральними ціннісними орієнтаціями (5,6%): “навчити людяності, дружби”, “у ставленні до дітей”, “в добросовісній праці”, “навчити бути людиною”;
- духовними ціннісними орієнтаціями (3,75%): “виховання духовного світу людини”, “розуміння природи”, “спілкування”;
- статусними ціннісними орієнтаціями (2,5%) та матеріальними ЦО (2,5%): “щоб поважали учні”, “у посаді”, “в заробітній платі”, “в знайомстві з потрібними людьми”, “вчити дітей, щоб було робоче місце”.

Висновки. Отже, як свідчать відповіді студентів на речення (“Смисл роботи вчителя полягає ...”, “Моя головна професійна мета ...”, “Моя головна життєва мета ...”) та результати попередніх методик, серед життєвих цінностей найголовнішими виступають особистісні, матеріальні та професійні ціннісні орієнтації.

Відносно майбутньої професії, тобто серед професійних цінностей, студенти надають пріоритет професійним ціннісним орієнтаціям, ціннісним орієнтаціям самовдосконалення, статусним та альтруїстичним ціннісним орієнтаціям.

І хоча майбутні вчителі розуміють важливість для себе моральних ціннісних орієнтацій, проте смисл роботи вчителя та професійну мету вони недостатньо співвіднесли з моральними та духовними ціннісними орієнтаціями.

Тому ми вважаємо, що слід допомогти студентській молоді визначитись, які професійні ціннісні орієнтації є важливими в роботі вчителя та розширити її уявлення про зміст основних професійних ціннісних орієнтацій.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості / І.Д.Бех // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. – К., 1997. – С. 8-11.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник / І.Д.Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Бондар Н.Є. Формування особистісної репрезентації життєвого шляху в юнацькому віці: автореферат дис. ...канд. псих. наук. – К., 1998. – 17 с.
4. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості / М.Й.Боришевський // Цінності освіти і виховання. – К., 1997. – С. 21-25.
5. Здравомыслов А.Г. Человек и его работа // Социологические исследования / А.Г.Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1967. – 276 с.
6. Здравомыслов А.Г. Отношение к труду и ценностные ориентации личности / А.Г.Здравомыслов, В.А.Ядов. – Сб. Социология в СССР. – М.: Мысль, 1995. – Т.2. – С. 196-205.
7. Круглов Б.С. Методика изучения особенностей формирования ценностных ориентаций / Б.С.Круглов // Диагностическая и коррекционная работа школьного психолога. – М.: Издательство АПН СССР, 1987. – С. 80-89.
8. Леонтьев Д.А. Ценностность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д.А.Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – №4. – С. 15-26.
9. Пичурин В.В. Структура и динамика жизненной позиции личности студента педвуза: дис. ... канд. психол. наук. – К., 1992. – 155 с.
10. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: структурно-генетичний підхід: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19. 00. 01. – К., 1994. – 48 с.
11. Фролова Н.В. Трансформація системи ціннісних орієнтацій на зламних етапах розвитку суспільства (психологічний аспект): дис. ... канд. психол. наук. – Дніпропетровськ, 1988. – 174 с.

In the article the psychological features of influence of the valued orientations are examined on semantic descriptions of vital and professional aims of future teachers in the process of studies in the institute of higher.

Key words: valued orientations, professional values, vital aims, professional aims, professional self-determination.

Отримано: 3.08.2010